

Dinlerde Günah Kavramı ve Kurtuluş Yolları

Kadir ALBAYRAK*

ABSTRACT

The subject of the nature of the human being is one that has received extensive coverage in the religions of the world. One hand, all world's religions have the idea of a fall from grace and the concept of sin. On the other hand, according to the all religions, mankind can or must get rid of from this sin. But how can they reach to the salvation? We can see common methods or technics in each religion. For instance, repentance, purity, good deeds, prayer, fasting, respect to the sacred beings, times and places etc.

We aimed in this article a comparative approach to the sin, salvation methods and saviors in some great religions of the world.

Keywords: Sin, Salvation, Good deed, Pray, Fasting, Repentance, Evil, Sacred, Meditation, Purity, Religious experience

Giriş

İnsanın dünya hayatında, kendi safiyetini bozan bir günahla iç içe olduğu konusunda, hemen hemen bütün dinler arasında bir görüş birliği var gibi görünmektedir.¹ Yine bütün dinlere göre, bu günahın ıslah edilmesi

* **Yrd. Doç. Dr.**, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Öğretim Üyesi.

1 Günah düşüncesi esasen mitolojide, birçok din ve felsefi sistemde de görülmektedir. Klasik Hindu inancında bir ineği öldürmek bir paryayı öldürmekten daha vahim olduğu halde, bir Brahmin'i öldürmek bütün günahların en ağırlarından birisidir. Kurban takdiminde ihmalkâr davranmak, yanlış ölçü tartılar kullanmak ve hırsızlık yapmak veya insan öldürmek gibi suçlar eski Mısır, Mezopotamya, Hindistan ve İlahi dinlerde görülen günahlardır. Ancak Aslı Günah Hıristiyanlık'ta merkezî bir öneme sahip olmasından dolayı onunla özdeşleşmiş görünmektedir. Hıristiyanlık'ta Tanrı'nın karşısında kötülüğü simgeleyen Şeytan vardır. Adem ile Havva'nın hataları aslı günahtır ve bunun ağırlığı bütün insanlık üzerine çökmektedir. Günahın dünyaya, Adem' in işlediği hata ile girdiğini ileri süren Aziz Pavlus'tur. Felicien Challaye'ye göre bu düşünceyi Tektarıncı öğretiyeye uydurmak için, Şeytan Yaratıcı'ya başkaldıran bir yaratık biçimine sokulmuş-

mümkün ve ayrıca gereklidir de. Bu, mantıklı demogojiler veya zihinsel günahlar türünden olmayıp, aksine şer ve fesat türünden bir günahdır ki, böylece varlık bütün boyutlarıyla kirlenmiş kabul edilmektedir. Hz. Davud Mezmurlar'da; "işte, ben fesat içinde doğdum ve anam günah içinde bana gebe kaldı",² ve Aziz Augustinus; "gerçekte, hiç kimse, bir günlük bir bebek bile olsa, senin karşında günahsız değildir", "çocuğun narin vücudu masumdur ama istekleri masum değildir", "anam bana kötülük içinde gebe kaldıysa, anemin karnında günahla beslendimse, nerede Tanrım, sana soruyorum, nerede Rab, ben, senin kulun, nerede ve hangi zamanda masumdum?"³ derken bu anlayışı dile getirmişlerdir. İsa'dan önce de Vaftizci Yahya insanları, günahlarının bağışlanması için tövbe edip vaftiz olmaya çağırıyor,⁴ günahkârlar, vergi görevlileri, askerler, Ferisîler, Sadukîler ve fahişeler vaftiz olmaya geliyordu.⁵ İşte bu günahın bilincine varma, insanı ta derinliklerinden harekete geçirdiği gibi, ondan kurtulma bilincini de tahrik etmektedir.⁶ Tarihte görülen bütün dinler, inananlarını günaha karşı şu veya bu şekilde uyarılmışlar, onun bu dünya ve ahiretteki helak edici özelliğini vurgulamışlardır. Hatta günah anlayışı bazı dinlerin odak noktasını oluşturmuş, inançlarını onun etrafında şekillendirmişlerdir. Bunun sonucu olarak Hıristiyanlık'ta, *Tanrı'nın Selamet Projesi* adı altında bir doktrin meydana gelmiştir.⁷ Bununla ilgili olarak Yuhanna İncilinde şöyle denilmektedir: "Çünkü Allah dünyaya hükmedsin diye değil, ancak dünya onun ile kurtulsun diye, oğlunu dünyaya gönderdi"⁸. Bununla birlikte, amacını bu dünyada veya ahirette gerçekleştirecek olan bir kurtuluşa yöneltmeyen hiçbir din yoktur, dolayısıyla kurtuluş doktrini bir anlamda dinlerin kendilerini anlamlı kılma çabasının bir ürünü olup,⁹ dinî düşünce ve tecrübenin ana konusunu da oluşturmaktadır.¹⁰

tur. Tanrı'nın çevresini saran melekler gibi, Şeytan'ın yanında bulunan iblisler de ilkel animizmin kalıntılarıdır. Bu konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Felicien Challaye, *Dinler Tarihi*, çev. Samih Tiryakioğlu, Varlık Yayınları, İstanbul, ?, 184, 185; Annamari Schimmel, *Dinler Tarihinin Giriş*, Kırkambar Yayınları, İstanbul, 1999, 187, 286; Thomas Michel, *Hıristiyan Tanrının Bilimine Giriş*, Ohan Basımevi, İstanbul, 1992, 79-84; Moojan Momen, *The Phenomenon of Religion, A Thematic Approach*, Oxford, 1999, 204, 536, 543; Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara 1998, 43-44, 324; Günay Tümer, "Aslı Günah", TDVİA, İstanbul, 1991, III/496-497; Sergie A. Tokarov, *el-Edyan fi Târîhi Şu'ub-i-Alem*, Arapça'ya çev. D. Ahmed M.Fadil, Şam, 1998, 504-507; Eric J. Sharpe, *Dinler Tarihinde 50 Anahtar Kavram*, çev. Ahmet Güç, Arasta Yayınları, Bursa, 2000, 30-31.

2 Mezmurlar, 51: 5.

3 Augustinus, *İtiraf*, çev. Dominik Pamir, İstanbul, 1997, 14-15.

4 Bkz. Luka, 3:3.

5 Bkz. Luka, 3: 10-14; Matta, 3:7; 21:32.

6 Bkz. Mehmet Aydın, *Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, Konya, 1989, 162-163.

7 Bkz. Michel, *Hıristiyan Tanrı Bilimine Giriş*, 74 vd.; Hıristiyanlık ve diğer dinlerdeki Salvation/Kurtuluş inancı hakkında bkz. Momen, *The Phenomenon of Religion*, 43, 46, 74, 169, 213, 231, 395; Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, 227-228; Edward Conze, *A Short History of Buddhism*, Oxford, 1993, 13-14.

8 Bkz. Yuhanna, 3: 17.

9 Kürşat Demirci, *Yahudilik ve Dini Çoğulculuk*, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2000, 13.

10 Ugo Bianchi, *Dinler Tarihi*, çev. Mustafa Ünal, Kayseri, 1999, 137.

Bazı dinlerde dünya, insanın günaha düşmesine kolaylık sağlayan bir fenomen olarak algılanmaktadır.¹¹ Çünkü dış dünya kötü ruhlar veya şeytanlardan oluşmaktadır. Hem Hıristiyanlık'ta, hem de İslam'da şeytan veya iblis özde bir melek idi, ancak Allah'a isyanından dolayı huzurdan kovulmuştur. Yeryüzü sahnesinde insanları Allah'tan uzaklaştırmak için devamlı çalışmaktadır.¹² Çinlilerin, evlerinin girişlerine şeytanları uzaklaştırmak için ağaçtan yapılmış horoz figürlerini astıkları görülmektedir. Çünkü kötü ruhlar karanlıkta birlikte ortaya çıkarken, horozun ötmesi, güneşin/nurun doğmasıyla birlikte kötü ruhların kaybolmasını sembolize etmektedir. Bütün dinlerde iyilik nur, kötülük ise karanlıkta sembolize edilmektedir.¹³ İyiliği temsil eden Tanrı'ya karşı, kötülüğün ve isyanın sembolü olarak şeytan birçok ilkel ve ilerlemiş dinlerle birlikte ilahî dinlerde de görülmektedir.¹⁴ Zerdüştlük şeytanı(Ehrimen) kötülüğün, dolayısıyla günahın da kaynağı olarak nitelendirmektedir. Şeytan Tanrı'dan çıkmış olan Kutsal Ruha (Ahura Mazda) pusu kuran bir varlıktır. Bu mücadele zirve noktasına Zerdüştlük ve Hıristiyanlık'ta ulaşmakta ve alemin sonunda şeytan hezimete uğramakta, zaferi iyilik kazanırken, yer ve gök yeniden yaratılmaktadır.¹⁵

Şeytanlar ve kötü ruhlar sapmışlığın ve günahın sembolü iken, yine birçok inanç sisteminde melekler ve iyi ruhlar itaat ve temizliğin sembolüdürler.¹⁶ R.Guénon, melekleri veya onu ifade eden bir eşdeğerinin, tüm tradisyonlarda bulunduğunu ifade etmekte ve buna bir örnek olarak da, Hinduizm'deki *Deva*'ların gerçekte Yahudi, Hıristiyan ve İslam geleneklerindeki meleklerin tam karşılığı olduğunu söylemektedir.¹⁷ İncil ve Kur'an'ın birçok yerinde melekler zikredilir.¹⁸ Hıristiyanlığın *Kutsal Ruh* dediği şeye İslam *Cebrail* demektedir ki o, Hz. Muhammed'e vahyi getiren melektir. Onlar insanın duasını duyarlar ve kurtuluşu gerçekleştirmesinde insana yardım etmek amacıyla yeryüzüne inerler.¹⁹ Aynı şekilde birçok din, alemler ve beşerî varlığı iyilik ile kötülük arasındaki mücadelenin alanı olarak tasavvur etmiş²⁰, ikisinden birisini seçmesi konusunda da insana özgürce davranabi-

11 Bkz. Süleyman Uludağ, "Dünya"md, TDVİA, İstanbul, X/1994.

12 Hasan el-Baş, **Abedeti's-Şeytan**, Darul-Kuteybe, Beyrut, 2002, 23-28; **Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri**, Fransızca'dan çev. Dominik Pamir, İstanbul, 2000, 106.

13 Edib Sa'b, **el-Edyanü'l-Hayye**, Darü'n-Nehar, Beyrut, 1995, 201.

14 Bkz. Hasan el-Baş, **Abedeti's-Şeytan**, 18 vd..

15 Bkz. Momen, **The Phenomenon of Religion**, 217.

16 Rosemary Goring, **Dictionary of Beliefs and Religions**, Wordsworth Editions, London, 1995, 23.

17 René Guénon, **Kadim Bilimler ve Bazı Modern Yanılgılar**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2000, 29; Mustafa Ünal, **Din Fenomenolojisi**, Kayseri, 1999, 194-196.

18 İncil ve Kur'an'daki Melek anlayışıyla ilgili olarak şu ayetlere bakılabilir: Matta, 13: 41, 18: 10; 24: 31; Luka, 1: 11- 26, 2: 14;20: 36, 22: 43; İbrani'lere Mektup, 1: 6, 13-14; Markos, 16: 5-7; Bakara, 30, 31, 34, 177; Al-i İmran, 18, 39, 42; Nisa, 166, 172; Hicr, 28; İsra, 40, 61; Hacc, 75; Furkan, 21, 22, 25; Zümer, 75; Fussilet, 14, 30; Necm, 27; Tahrim, 4, 6; Kadir, 4.

19 "Onda melekler ve Ruh, Rablerinin izniyle (yapılacak) her iş için peyderpey inerler. Bir selam (güvenlik) dir o gece, ta tan atana kadar."(Kadir, 4-5).

20 Ünal, **Din Fenomenolojisi**, 174.

len bir varlık olarak bakmıştır. Bununla bağlantılı olarak tövbe, af, sevap, ceza, cennet ve cehennem fikirleri doğmuştur.²¹ Bu tarz düşünceleri eski Mısır dininde; ruhların muhakemesi esnasında, insanları amellerine göre; iyi ruhları, üzerinde sonsuz saadetin bulunduğu bir ülke veya cennete gönderen; kötü ruhları da, ateşi hiç dinmeyen cehenneme yollayan Osiris'in mizanı telakkisinde görmek mümkündür.²²

Cennet ve cehennemi yeryüzünde tasavvur etmeleri yönüyle Hint dinleri diğer dinlerden farklı bir konuma sahiptirler. Buna göre tenasüh, maddeyle kirlenme, elemin kaynağı olan zaman sarmalına boyun eğme birer azaptır. Günahkârın cezalandırılması, ruhunun insan bedeni olmayan daha aşağı başka dünyevî bir cisme intikal etmesiyle olur. Hinduizm, nefsi arındırıp bu dünyada daha üstün bir konum için yeterli ölçüyü gerçekleştirememiş olan şahsın tekrar dönüşünde tecelli ede(cek ola)n daha küçük bir kurtuluş tasavvur ederken, Budizm'le bu, mutlak anlamda maddeden ve yok oluştan tamamen özgürleşip hakiki büyük kurtuluş şeklini almak, yani Nirvana'ya ulaşmaktır. Yani bu; bedenden tamamen azade olma, yeryüzüne tekrar dönüşten kurtulma ve elemin sona ermesi demektir.²³

Çin ve Hint Dinlerine Göre Günahın Kaynağı

Genellikle dinler, insanoğlunun zamanla uzaklaştığı saf, arı-duru bir konumunun bulunduğu inanmaktadır. Buna göre, insanlığın ilk dönemlerinde bir zamanlar bütün insanların mutlu ve huzurlu olduğu bir çağ vardı. Başlangıçta her şey mükemmel idi, sonraları bu mutluluğu bozan bir şey oldu ve işler tersine döndü.²⁴ Bu konum, Çin dinlerinin *nizam* veya *doğru yol* dedikleri *varoluşsal* ve *ahlakî* yöntemde kendisini göstermektedir.²⁵ Söz konusu durum, bireyi esas alan²⁶ Taoizm için olduğu kadar, toplumu esas alan²⁷ Konfüçyanizm²⁸ için de geçerlidir. Lao Tse ve öğrencilerine göre, bireysel varoluş evrensel varoluşun bir parçası olup,²⁹ bu nizamdan uzaklaşma insanı günaha sürükler. Kurtuluşun yolu evrensel varoluşla tam bir birlik oluşturmaktır. Bu ise şefkat, samimiyet, nezaket, alçak gönüllülük ve sevgi

21 Bkz. Sa'b, *el-Edyanü'l-Hayye*, 202.

22 Bkz. *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, Medya Ofset, İstanbul, 1999, I/62, 63.

23 Bkz. Georges Minois, "Târihü Cehennem", Fransızca'dan Arapça'ya çev. Antoine I. Hachem, Beyrut, 1996, 23-24; Ali İhsan Yitik, *Hint Kökenli Dinlerde Karma İnançının Tenasüh İnançıyla İlişkisi*, İstanbul, 1996; Louis Renou, Hinduizm, çev. Maide Selen, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, 52; Cemil Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, 168; Bianchi, *Dinler Tarihi*, 139.

24 Bkz. Şaban Kuzgun, *Dinler Tarihi Dersleri*, Kayseri, 1993, I/44-45.

25 Sa'b, *el-Edyanü'l-Hayye*, 199; Roger Garaudy, *İnsanlığın Medeniyet Destanı*, çev. Cemal Aydın, Pınar Yayınları, İstanbul, 1995, 39.

26 Bkz. Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara 1997, 73.

27 Bkz. Tümer-Küçük, *Dinler Tarihi*, 63 vd.

28 Bazı günümüz Çin bilginlerine göre Konfüçyanizm genel olarak bir din şeklinde algılanmamakta, felsefî bir sistem, fert ve devlet için bir ahlak yasası olarak görülmektedir. Bkz. Tokarov, *el-Edyan fi Târihi Şu'ub'i-l-Alem*, 270.

29 Bulcsu Siklos, "Philosophical and Religious Taoism", *The World's Religions*, (Ed. By. Steward Sutherland, Leslie Houlden, Peter Clarke, Friedhelm Hardy), London, 1988, 547.

gibi erdemlerden oluşan üstün ahlakî ilkelere uymakla gerçekleşir. Bunun sonucu da, yapay vehimlerin şekillendirdiği kişilikten kurtulma ve bir anlamda insanda ilahî kişiliğin açığa çıkması yönündeki değişme olur.³⁰ Ahlak yasası yoluyla varlığı şekillendirmenin en önemli iki şartı, insandaki en üstün şeye, yani akla uymak ve insandaki en düşük şeyden, yani nefsi eğilimlerden ve bedeni kuvvetlendirmekten uzak durmaktır. Bu şekilde, aklı en son takatine kadar kullanmak suretiyle insan nefsinin arındırılır ve Gök'ün iradesini yerine getirmiş olur.³¹

Aynı şekilde Hint dinlerinde günah, insanın kendi öz tabiatından veya hakikatinden uzaklaşmasından meydana gelir.³² Bu uzaklaşma, Hinduizm ve Budizm'de bireye kendi kendine yetme vehmi verir ve insan kendisini hakiki ve bağımsız bir varlıkmiş gibi görmeye başlar. Böylece birey, sınırsız bir kazanma, yaşama hırsları ve hayata devamlı geri gelme iştiağıyla dolar. Taoizm'deki *Kozmik Düzen* Hinduizm'de *Brahman* adını alır. Brahman her şeyi harekete geçiren mutlak hakikattir. Beşerî varlığın kurtuluşu Brahman'ı idrak etmekle başlar. Erdemli/üstün hayat, Atman ile Brahman arasındaki birliği gerçekleştirmek için gösterilen çabalardan ibarettir. Bu amaca ulaşma yollarından biri olan Yoga, söz konusu birliği sağlamak için, nefsanî hevesleri öldürerek nefsi temizlemeyi hedef edinen manevî bir eğitim türüdür. Dua ve meditasyon yoluyla nefis temizlendiği zaman, insan kurtuluşu gerçekleştirmeye yolunda kendisine çok yardımcı olacak olan salih amelleri yapma yeteneğini de elde etmiş olur. *Hinduizm*, *Caynizm* ve *Budizm*'in her üçünde de günah maddeyle bağlantılı olduğu için, günahattan kurtulmanın yolu, maddeden kurtulmaktır. Buna göre görünen maddî alem sadece bir vehimdir ve onu bilmek için uğraşmak cehalettir. Bu yüzden de mutlak hakikat, maddeden tamamen uzak kalmakla elde edilir.³³

İlahi Dinlere Göre Günahın Kaynağı

Kuşkusuz *başlangıçta* günah yoktu. Yani Tanrı'nın yaratıcılığının bir parçası olarak günah ilk altı Kutsal Kitap gününde ortaya çıkmamıştı. Çünkü Tanrı dini daha yaratmamıştı. Adem ile Havva iyi ile kötüyü bilip, bilgelik kazanarak, Tanrı gibi olmak amacıyla meyveyi yediler.³⁴ İlahi dinlere göre günah, Allah'a isyan etme şeklinde ortaya çıkar. İlk günahkâr, aynı zamanda ilk insan ve ilk mümin olan Adem'dir.³⁵ O günahkâr olmadan önce daimî bir nimet içerisindeydi. Hıristiyanlıkta Adem günah işleyen ilk insanı, İsa da

30 Sa'b, *el-Edyanü'l-Hayye*, 199.

31 A.C.Bouquet, *Comparative Religion*, London, 1962, 184-185. Konfüçyüs'e göre Göğe merdivenle gidilemez, ona ancak erdemle ulaşılabilir ve Gögün buyruklarını bilmeden büyük ve üstün insan olmak mümkün değildir. Bkz. Konfüçyüs, *Konuşmalar*, çev. Muhaddere Özerdim, MEBY., İstanbul, 1990, 131, 134.

32 Sa'b, *el-Edyanü'l-Hayye*, 29.

33 Abdülmün'im el-Hufnî, *el-Mevsû'atü'l-Felsefiyye*, Dar ibn Zeydun, Beyrut, ?, 116-117, 151, 504.

34 Bkz. Aytunç Altındal, *Üç İsa*, İstanbul, 1993, 73-74.

35 Mustafa Erdem, *Hz. Adem (İlk İnsan)*, TDVY., Ankara, 1993, 84 vd; Momen, *The Phenomenon of Religion*, 34-35.

arın(dır)an yeni insanı sembolize etmektedir.³⁶ Yahudilik Adem'in günahına, bütün beşer cinsine teşmil olan ve her bireyin taşıdığı bir günah olarak bakmakta,³⁷ işlenen günah kötü sonuçları da beraberinde getirmekte, iyi ile kötüyü ayırt etme duygusunu ortadan kaldırarak kötülük ve acıların kaynağı olmakta, böylece Tanrı'dan uzaklaştırarak ilahî rahmetin önünü de kesmektedir.³⁸ Eski Ahit'in Tevrat bölümünde Rab ile Musa arasında cereyan eden diyaloglarda "babaların günahını oğullarda ve oğulların oğullarında, üçüncü ve dördüncü nesilde arayan Allah"³⁹ denirken, günahın kuşaktan kuşağa geçtiğine işaret edilmekte, ancak Hezekiel Kitabı'nda, İsrailoğulları arasında yaygın olan "babalar koruk yediler ve oğulların dişleri kamaştı"⁴⁰ anlayışının artık Tanrı tarafından değiştirildiği vurgulanmakta ve onlara şöyle seslenilmektedir: "Fakat siz: Babanın fesadını oğul niçin taşımasın dersiniz? Suç işleyen can, ölecek olan odur; babanın fesadını oğul taşımaz ve oğlun fesadını baba taşımaz ve salihın salahı kendi üzerinde olur; kötünün kötülüğü de kendi üzerinde olur. Ve kötü adam işlemiş olduğu suçların hepsinden döner ve bütün kanunlarımızı tutar; hak olanı ve doğru olanı yaparsa, elbette yaşayacak ve ölmeyecektir. Yapmış olduğu günahlardan hiçbiri ona karşı anılmayacaktır".⁴¹ Musevi Yasası'nda günah özel bir olgudur. Daima günah işleyen özel bir ülke (Hezekiel, 14:12-13), günahkâr bir krallık (Amos, 9:8), Sodom ve Gomora gibi özel kentler (Tekvin, 18:20), İsrail'de olduğu gibi günahkâr bir ulus (Amos, 3:2) ya da günaha giren özel bir can (Hezekiel, 18:3). Musevi'nin gündelik hayatında günaha çok korku ve anlayış rol oynar. Yahudi geleneğinde günah işleyen ruh, kendi cezasını kendi çeker, tüm insanlığın adına ceza çekemez.⁴²

Hıristiyanlık ve İslam'a göre insanlar günah işlemeye mütemayildir. Fakat bu iki din arasındaki temel fark şudur; Hıristiyanlık'ta günah doğuştan olup ondan kurtulmak için aracı gerekirken,⁴³ İslam'a göre fert sadece kendi günahının sorumluluğunu yüklenmektedir.⁴⁴ Hıristiyanlık'ta adalet ve

36 Erdem, **Hz. Adem (İlk İnsan)**, 91-96; Ali Erbaş, **Hıristiyan Ayinleri**, Nun Yayıncılık, İstanbul, 1998, 95.

37 Tekvin: 3: 1-21.

38 Mehmet Katar, **Hıristiyanlık, Yahudilik ve İslam'da Tövbe**, Töre Yayınları, Ankara, 1997, 3.

39 Bkz. Çıkış, 20: 5; 34: 7; Sayılar, 14: 18; Tesniye, 5: 9.

40 Hezekiel, 18: 2.

41 Hezekiel, 18: 19-22.

42 Altındal, **Üç İsa**, 78-79.

43 Bkz. Erbaş, **Hıristiyan Ayinleri**, 197-202, 238; "Fakat Allah bize olan sevgisini bununla ispat ediyor ki, biz henüz günahkarlar iken, Mesih bizim için öldü. İmdi onun kanı ile salih sayılmış olarak, onun vasıtası ile gazaptan daha ziyade kurtulacağız. Zira eğer düşman iken, Oğlunun ölümü vasıtası ile Allah ile barıştıksa, barışmış olarak onun hayatı ile daha ziyade kurtulacağız". (Romalılara, 5: 8-10)..

44 Bkz. "Hiçbir günahkar başkasının günahını çekmez. Eğer yükü ağır gelen kimse onu taşımak için başkasını çağırsa, bu çağırıldığı akrabası da olsa, bir şey taşınmaz" (Fatır, 18). Ayrıca bkz. En'am, 164; İsrâ, 15; Zümer, 7; Necm, 38 (İslami açıdan günah kelimesinin sözlük ve terim olarak anlamı ve günah kelimesine yakın diğer kavramlar hakkında daha geniş bilgi için şu eserlere bakılabilir: Sadık Kılıç, **Kur'an'da Günah Kavramı**, Konya, 1984, 32-33; Katar, **Hıristiyanlık, Yahudilik ve İslam'da Tövbe**, 6; Asım Yapıcı, **İslam'da Tövbe ve Dinî Yaşayıştaki Rolü**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1997, 24-26.

rahmet Tanrı'nın en önemli iki sıfatıdır. Buna göre Tanrı, adaletinin gereği olarak, günahlarından dolayı insanları cezalandırması, rahmetinin gereği olarak da onları bağışlaması gerekmektedir. Bu iki sıfatı bir arada toplamanın yolu da, Tanrı'nın insan şeklinde Oğul olarak tecelli etmesi ve haça gerilmesi'dir.⁴⁵ Hıristiyanlık'ta günah iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi, Adem'den dolayı bütün insanlara sirayet ettiği inanan aslı günah; diğeri ise, fertlerin bizzat işlediği fiilî günah'tır.⁴⁶ Pavlus, Hıristiyan inancını açıklarken, İsa'nın bizim günahlarımız yüzünden acı çekip öldüğünü söylemiştir.⁴⁷ Pavlus'a göre insanlar başlangıçta Adem ile Havva'nın işledikleri sayılan günahtan dolayı, doğuştan günahkâr oldukları için eşit ve özdeştiler. Bu ilk günah, ister Yahudi, ister Gentile, ister Pagan olsun, fark etmiyordu. Dolayısıyla Pavlus, bütün Gentile'leri günahkâr ilan etmekle kalmamış, günahı insanlığın benliğinde, hatta doğmamış kuşaklarda başlatıyordu. Musevi için günahın yalnızca iki sonucu vardı: Ya Rab tarafından cezalandırılıyor, ya da bağışlanıyordu. Üçüncü bir yol yoktu. Ancak Pavlus, Musevi geleneğinin dışında, üçüncü bir seçeneği açıklayıp sistemleştirdi. Bu da ıstırap çekmekti. Başkalarının günahları için acı çekme Museviler için bir lükstü ve halen de öyledir.⁴⁸ Asli günah düşüncesini, kalıtsal günah olarak sistematize edilmesinde, Aziz Augustinus da büyük katkısı olmuştur.⁴⁹ Öte yandan Karen Armstrong, İsa'nın çarmıha gerilişini, bir çeşit Adem'in ilk günahının kefareti olarak gören ayrıntılı kuramların dördüncü yüzyıla kadar gündeme gelmediğini ve bunun yalnızca Batı'da bir önem taşıdığını ifade etmektedir.⁵⁰ Hıristiyanlık'taki aslı günah doktrini tarih boyunca olduğu kadar, Rönesans ve sonrası filozofları üzerinde de etkili olmuştur.⁵¹

İslam dini insanın günah işleyen bir varlık olmasını, günahın bireyselliğini kabul ederken, Hıristiyan teolojisindeki aslı günah doktrini kökten reddetmektedir.⁵² Buna göre: "*Kim zerre kadar hayır işlerse, onun mükâfatını görecektir, kim de zerre kadar bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir.*"⁵³

45 Ahmed Şelebi, **el-Mesihîyye**, Kahire, 1998, 159.

46 Katar, **Hıristiyanlık, Yahudilik ve İslam'da Tövbe**, 4.

47 Bkz. Korintoslulara Birinci Mektup, 15: 3.

48 Altındal, **Üç İsa**, 79-80.

49 Aziz Augustinus, sırf Adem'in o biricik günahından ötürü, Tanrı'nın insanlığı ezeli lanete mahkum ettiğine inanıyordu. Kalıtsal günah, Augustinus'un şehvet adını verdiği duyguyla kirlenmiş olan cinsel eylemle onun bütün soyuna geçmişti. Ona göre şehvet, Tanrı yerine yaratıklardan zevk almaya yol açan akıl dışı arzuydu. Bkz. Karen Armstrong, **Tanrı'nın Tarihi**, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1998, 170.

50 Bkz. Armstrong, **Tanrı'nın Tarihi**, 125.

51 Örneğin, Schopenhauer'e göre Hıristiyanlık, aslı günahtan dolayı pesimist bir dindir. Çünkü bu düşünce insanın irade ve kudretini inkar anlamına gelmektedir. Bu anlamda Budizm, Hıristiyanlıktan da ileridedir; zira Budizm din için iradeyi tamamen yok saymayı öngörmektedir. O, putperestlik ve Yahudilik'i optimist dinler kategorisinde değerlendirmektedir. Bkz. Ali Şelek, **el-'Akl fi Mecre't-Târîh**, Dar'ül-Meda, Beyrut, 1985, 154.

52 Bkz. Fazlur Rahman, **Ana Konularıyla Kur'an**, çev. Alpaslan Açıkgeç, Fecr Yayınları, Ankara, 1987, 73.

53 Zilzal: 7-8.

"herkesin kazanacağı yalnız kendisine aittir. Hiçbir suçlu başkasının suçunu yüklenmez."⁵⁴ Ayrıca, Kur'an'a göre, Adem ile Havva işledikleri günahın sonra tövbe etmişler ve Allah da onları affetmiştir.⁵⁵ Daha önce ifade olunduğu gibi, Hint dinlerinde madde bizzatı günah, şer ve kirlenmenin kaynağı, kurtuluşun yolu da ondan azat olmak iken, İbrahimî dinlerde durum böyle değildir. Burada kirlenme maddî alemde veya bedende değil, tam tersine maddî alemin ve bedenin hayır veya şer yolunda kullanan insanın kendisindedir. Öyleyse kurtuluş maddeden kurtulma değil, bilakis madde ile birlikte kurtulmadır. Bununla birlikte, kurtuluşun şartı İbrahimî dinlerde de diğer dinlerden farklı değildir. Kur'an'ın tabiriyle söyleyecek olursak bu şart, iman ve salih ameldir.⁵⁶

Kurtuluş İçin Ayinler/İbadetlerin Fonksiyonu

Yukarıda ifade edilmeye çalışıldığı üzere genellikle dinler, insanın kurtuluşunu iman ve salih amele bağlamaktadır. Salih ameller insanın kurtuluş için verdiği mücadelenin çok önemli bir boyutunu teşkil etmektedir. Bunlar, kendisine ayin/ibadet denen bir takım dini pratikler toplamından ibarettir. Bunlardan büyük bir çoğunluk temizlenmeyle ilgilidir. Örneğin, suyla yıkanma ritüelini birçok dinde görmekteyiz ki, burada bedensel temizlik, esasen ruhu arındırmanın bir sembolüdür.⁵⁷ Hinduların, kökeninin göklerde olduğuna inandıkları Ganj nehrinde yıkanmaları,⁵⁸ Hıristiyanların vaftizi⁵⁹ ve bir anlamda Müslümanların abdest almaları da bu cümledendir.⁶⁰ Su ile temizlik veya arınma söz konusu olduğunda elbette Sabiîlik önemli bir yere sahip olmaktadır. Vaftiz olarak da adlandırılan su ile temizlenme merasimi, özellikle Pazar günleri olmak üzere bayramlarda ve diğer dini münasebetlerle yerine getirilmesi zorunlu olan bir ayindir. Böylece bir Sabiî, bu maddî alemin bütün kuşatmalarından özgür kaldığını, Tanrı'nın huzurunda huşu ile bulunduğunu, ruhunun arınarak iyiliğe daha yakın, Tanrı'ya daha yakın olduğunu hisseder.⁶¹ Zerdüştlükte ise ateş aynı fonksiyona sahiptir.⁶²

54 En'am: 164.

55 Bkz. Bakara, 37.

56 "And olsun Asra ki, insan mutlaka bir ziyadadır. Ancak iman edip iyi işler yapanlar, birbirlerine hep hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiyeleyenler başka"(Asr, 1-3).

57 Değişik inanışlardaki su kültü hakkında daha geniş bilgi için bkz. Erbaş, **Hıristiyan Ayinleri**, 45-68.

58 Bkz. Klaus K. Klostermaier, **A Concise Encyclopedia of Hinduism**, Oxford, 1999, 72-73.

59 Bkz. Mircea Eliade, **Patterns in Comparative Religion**, London, 1958, 196-197; **Aziz Pavlus**'a göre imana giriş vaftizden geçer ve vaftiz sayesinde Yahudi ile Yunanlı, özgür ile köle, kadın ile erkek arasında hiçbir fark kalmamakta herkes Mesih'te bütünlüşmektedir (Bkz. Galatyalılara, 3: 25-28).

60 Bkz. Erbaş, **Hıristiyan Ayinleri**, 65

61 Bkz. Selim Birinci, **es-Sabietü'l-Mandaiyyûn, Dirasetün fi Tarihi ve Mu'tekedati'l-Kavmi'l-Mensiyyîn**, Farsça'dan çev. Cabir Ahmed, Darü'l-Kunûzü'l- Edebiyye, Beyrut, 1997, 184-194; Şinasi Gündüz, **Sabiiler**, Vadi Yayınları, Ankara, 1995, 141.

62 Bkz. Goring, **Dictionary of Beliefs and Religions**, 176; Garaudy, **İnsanlığın Medeniyet Destanı**, 35.

Bu arınma ayinlerinden bir diğeri de, bazı dinlerde belirli dönemlerde yerine getirilen oruçtur.⁶³ İsa oruçla ilgili olarak şöyle konuşmuştu: “Oruç tuttuğunuz zaman ikiyüzlüler gibi surat asmayın; zira onlar oruç tuttuklarını insanlar görsünler diye, suratlarını asarlar. Doğrusu size derim: Onlar karşılıklarını aldılar. Fakat sen oruç tuttuğun zaman başına yağ sür ve yüzünü yıka; ta ki insanlara değil, gizlide olan Babana oruçlu görünesin ve gizlide gören Baban sana ödeyecektir”.⁶⁴ İslam’da oruç, Kur’an’ın indirildiği ramazan ayı boyunca tutulur ve amacı da saf/temiz fitratı pekiştirmek, nefsi arındırmaktır.⁶⁵ Bütün bunların ötesinde dinlerde tövbenin, günahtan kurtulup Tanrı’ya dönüşü sembolize etmesi açısından önemli olduğu kadar, kapsayıcı bir işlevi de bulunmaktadır. Üç ilahi dinin Kutsal Kitapları tövbe üzerine vurgu yapmaktadır.⁶⁶ Çünkü az önce de belirtildiği üzere tövbe Tanrı’ya dönüşün ifadesidir. Yahudilik’te bir rahibin önünde günah itirafı yoktur. Hıristiyanların anladıkları anlamda bir inayeti de Yahudilik kabul etmez. Bir günah işleyen Yahudi ancak dua, sadaka ve tövbe ile bağışlanabilir.⁶⁷ Tövbenin Hıristiyanlıktaki konumu diğer iki ilahi dinden oldukça farklıdır. Kilise Babaları tövbeyi *ikinci vaftiz* veya *vaftizin yenilenmesi* olarak adlandırmışlardır. Buna göre, birinci vaftizde Tanrı’nın Krallığına doğru seyahate başlanır. Tanrı insanoğlunun zayıflığını ve her an günaha düşme ihtimalini bildiğinden ikinci bir vaftiz demek olan tövbeyi insanlara vermiştir. Bu sayede insan düşüş halinden kurtulup eski haline ulaşabilir, gönül yaralarını iyileştirebilir ve Tanrı’ya doğru olan çetin yolculuğuna devam edebilir. Bu anlamda tövbe, genellikle anlaşıldığı üzere, bazı suçluluk duygularında başvuru yasal bir prosüdür veya Kilise festivallerinde icra edilen bir pratik veyahut büyük psikolojik açmazlarla karşılaşıldığında uygulanan bir şey değildir. Tövbe kelimesinin Grekçe karşılığı olan *metanoia* (*kafa yapısının değişmesi*), hayatın büsbütün değişmesine ve günahı bütün kalbimizle reddetmeye işaret etmektedir. Eğer tövbe içten ve samimi ise, onun etkisi davranışlara da yansımalıdır. Bununla ilgili olarak Aitolian’lı Aziz Kosmas şöyle demişti: Bütün ruhanî pederler, patrikler, din adamları ve insanların hepsi seni affetse de, tövbe ve pişmanlığın davranışlarında akis bulmuyorsa, sen halen affedilmemişsin demektir.⁶⁸

Kurtuluşa ermek için arınma sürecinde ayinlere/ibadetlere arız olan büyük bir tehlike ile karşı karşıya kalınmaktadır. Bu da, onların özlerinden koparılarak sadece birer görüntü şeklinde icra edilmesidir. Her dinde ibadetleri şu veya bu tarzda yerine getiren inananlar topluluğu bulunur. Bazen kişi, dış görünüş hoşuna gittiği için, bazen de gerçek manasına inanmadan, sadece

63 Bkz. Tahsin Feyizli, *İslam’da ve Diğer İnanç Sistemlerinde Oruç-Kurban*, MEBY, İstanbul, 1993.

64 Matta, 16: 18.

65 Bakara, 183.

66 Bkz. Rosemary Goring, *Dictionary of Beliefs and Religions*, London, 1995, 438.

67 Mehmet Aydın, *Din Fenomeni*, Konya, 1995, 186.

68 Bkz. Nektarios Antonopoulos, *Return*, Akritis Publications, Greek, 2002, 20-21.

içinde bulunduğu cemaati razı etmek için bu ibadetleri yapar. Tamamen özünden soyutlanmış olarak ibadetleri alışkanlık olarak yapanlar da vardır. Bu durumlarda ibadetler, gerçek amaçları göz ardı edilerek ve asıl işlevlerini yerine getirmekten uzaklaşarak, sahibinin manevî hayatını tehdit eden bir hal alabileceği gibi, çerçevesi genişlediğinde, toplumun gerçek dinî hayatını dumura uğratan bir konuma da gelebilir. İbadetlerin sadece dış görünüşlerine sıkı sıkıya yapışmanın insanı kurtuluşa erdirmekten çok, dinsel bağnazlığa, düşmanca bir tutum takınmaya veya diğer dinlere tamamen kapalı konuma gelmeye sürüklediği görülmektedir. Dinlere arız olan bu gerçek tehlikeden dolayı, din kurucuları ve onların büyük önderleri şekilciliğe karşı çıkmışlardır. Bu konuda, Ferisîlere karşı Hz. İsa'nın tutumu açık bir örnek olarak gösterilebilir.⁶⁹ Diğer taraftan, böyle bir tehlike karşısında, ibadetleri yerine getirmeden, günahlardan kurtulmak için, dinin sadece inanç kısmına dayanmak da bazen kâfi görülmemektedir. Bu şu demektir: Hangi dinden olursa olsun, bir süminin, dinî hayatını derinliğine yaşamaksızın bazı kişisel duaları tekrarlaması yeterli değildir. Hz. İsa bunlar için İşaya peygamberin şu sözünü benimsemişti: *"Bu kavim dudakları ile beni sayar/bana yaklaşır, fakat onların kalpleri benden uzaktır"*.⁷⁰ Aynı çerçevede İsa yine şöyle demiştir: *"Bana Ya Rab! Ya Rab! diyen herkes göklerin melekutuna girecek değildir; ancak göklerde olan Babamın iradesini yapan girer"*.⁷¹ Kur'an'da birçok benzeri bulunmakla birlikte, bu konuya en güzel örnek; *"İnsanlar: 'İnandık' demeleriyle bırakılıp da imtihan edilmeyeceklerini mi sandılar?"*⁷² ayetidir. O halde, ne sadece inanç, ne de sadece ibadet tek başına arınmayı gerçekleştirmeye yeterlidir. Ancak hem inanç, hem de ibadeti aynı anda varoluşun(un) ayrılmaz bir parçası haline getiren ve bunu hayatına olumlu, verimli bir şekilde yansıtan kişi gerçekten arınabilir. İman esasları, insandaki entelektüel boyuta seslenirken, okuma, rüku', mum yakma, buhur ve tütsü tütürme gibi ibadetler de ondaki amelî boyuta hitap ederek, insanı bütün varlığıyla temizlenme ve arınma ameliyesine iştirak ettirir. Önemli olan, inanç ve ayinlerin içten, kalpten gelen sağlam içsel temellere dayanmasıdır. Mezmurlar'da geçen Hz. Davud'un duasına yukarıda işaret etmiştik: *"Bende tertemiz bir kalp var eyle Ya Rab! Ve içimde doğru bir ruh var eyle"*.⁷³ Diğer taraftan, dış ile iç, öz ile şeklin arasını ayırma olgusu birçok dinde görülmektedir. Konfüçyüslük, erdemli hareketin kendisini dışa vurmaması gerektiğini ön görmektedir. Erdemli hayat, zorlama ve yasanın değil, ruhun bir neticesidir. Sevgi, yasayı zorunlu olmaktan çıkarır ve insanın içindeki yüce öze işaret eder ve o aynı zamanda bütün salih amellerin de esası olur. Vicdanının sesine kulak verip onun gereğini yapan insan, tanrının iradesini yerine getiren üstün insandır.⁷⁴ Yahudî peygamberlerinin de şekilciliğe, yani

69 Bkz. Matta, 22: 15-21; Yuhanna, 7: 51; 8: 1-11.

70 Matta, 15: 7-8.

71 Matta, 7: 21.

72 Ankebut, 2.

73 Mezmurlar, 51: 10.

74 Sa'b, el-Edyanü'l- Hayye, 86-94, 205.

inanç ve ibadetlerin gerçek anlamlarından uzak bir şekilde sadece lafzî itiraflara indirgenmelerine karşı ağır eleştirilerde buldukları bilinmektedir.⁷⁵ Yeremya, dinin özünün, kalbin derinliğinde bulunan ruhî bir maya olduğuna inanıyor ve kurtuluş ahdinin müminlerin kalplerine kazılmış, Allah ile kul arasında bir sözleşme olduğuna vurgu yapıyordu: “Ey Yerusâlim! yüreğini kötülükten arındır ki, kurtulasın. Kötü düşüncelerin ne vakte kadar içinde kalacak”.⁷⁶ İsa da, bu içe bakışa önem vermeye devam etti ve kalp arınmış olmadığı takdirde bütün dinsel fenomenlerin, yapıp etmelerin faydasız olduğunu açıkladı. “Çünkü kötü düşünceler, öldürmeler, zinalar, fuhuşlar, hırsızlıklar, yalan şahadetler, küfürler kalpten çıkar. İnsanı kirleten şeyler bunlardır; fakat yıkanmamış ellerle yemek insanı kirletmez”.⁷⁷ “İsa halkı yanına çağırıp onlara dedi: Dinleyin ve anlayın, ağza giren şey insanı kirletmez; fakat ağızdan çıkan şeydir ki, insanı kirletir”.⁷⁸ Yine İsa, şekli ibadetlerde aşırıya kaçmalarından dolayı Ferisileri dışı güzel kabirlere benzetmiştir: “Siz de böylece insanlara dıştan salih görünüyorsunuz, fakat içten ikiyüzlülük ve fesatla dolusunuz”.⁷⁹ O’na göre bütün kötü işler içten geldiği gibi, bütün salih ameller de içten gelir: “İyi insan iyi hazinesinden iyi şeyler çıkarır; ve kötü insan kötü hazinesinden kötü şeyler çıkarır”.⁸⁰ Söz eğer kalpten gelmiyorsa o ancak yalan ve riyadır: “Ey engerekler nesli, siz kötü olduğunuz halde nasıl iyi şeyler söyleyebilirsiniz? Çünkü ağız kalbin taşmasından söyler”.⁸¹ Aynı şekilde İslam dini de kalp temizliğini iman ve amelin sıhhatinin esası olarak kabul etmiştir. “O gün ki, ne mal fayda verir, ne oğullar! Ancak Allah’a temiz bir kalp ile varan başka!”.⁸² İslam’a göre, eğer namaz kılanın kalbinde takva bulunmuyorsa, doğruya veya batıya yönelmek, haddizatında kurtuluş adına bir şey ifade etmez.⁸³ Hadis literatüründe ve tasavvufta yaygın olarak baş vurulan bir hadis kalbin önemini vurgulamaktadır: “Allah sizin maddî varlığınıza ve suretlerinize değil, kalplerinize bakar.”⁸⁴ Sihizm’e göre de şekli ayinler kurtuluş taliplisini Allah’tan alı koyar. Kurtuluşun vesilesi Allah’ın ismini sıkça anmak ve O’nda erimekle beraber, Allah’ı devamlı ve doğru şekilde düşünmek-

75 “Ey bütün Yahuda, Rabbe tapınmak için bu kapılardan girenler, Rabb’in sözünü dinleyin. İsrailin Allahı, orduların Rabbi şöyle diyor: Yollarınızı ve işlerinizi ıslah edin ve sizi bu yerde oturturum. Rabbin mabedi, Rabbin mabedi, Rabbin mabedi bunlardır diye yalan sözlerle güvenmeyin. Çünkü yollarınızı ve işlerinizi iyice ıslah ederseniz, bir adamla komşusu arasında tam adalet ederseniz, garibi, öksüzü ve dul kadını mağdur etmezseniz ve bu yerde suçsuz kanı dökmezseniz ve kendi ziyanınıza olarak başka ilahların ardınca yürümezseniz, o zaman bu yerde, ezelden ebede kadar atalarınıza vermiş olduğum diyarda sizi oturturum” (Bkz. Yeremya, 7: 1-7).

76 Yeremya, 4: 14.

77 Matta, 15: 19-20.

78 Matta, 15:10-11.

79 Matta, 23: 28.

80 Matta, 12: 35.

81 Matta, 12: 34.

82 Şuara, 88-89.

83 Bkz. Bakara, 177, 189; Al-i İmran, 92.

84 Müslim, **el-Birr ve’s-Sile**, 33,33/ Hadis No: 2564.

tir. Nanak'ın; "*Allah her yerdedir; fakat insan ilk önce O'nu kendi kalbinde bulamazsa başka hiç bir yerde de bulamayacaktır*"⁸⁵ dediği rivayet edilmektedir.

Kurtuluş Metotları ve Kurtarıcılar

Dinler kurtuluşu gerçekleştirmede değişik yollar önermişlerdir. Bunlardan bazıları, günden kurtulmak için dünyadan tamamen veya kısmen soyutlanarak erdemli bir hayat sürmeyi, diğer bazıları ise, din kurucularını ve önderlerini örnek alarak ahlaki olgunlaştırmayı tercih etmiştir. Mesela Hinduizm, kendi ıstılahına göre iman kabul ettiği *Marifet*'te bunu gerçekleştirmeye çalışırken,⁸⁶ özde bir ruhbanlık dini olan Caynizm, bu kurtuluş yolunu katı bir züht hayatı ve bedene eziyette görmektedir.⁸⁷ Kurtuluşa ermek için dünyadan soyutlanmayı şart koşmayan dinlerde bile, özün temizlenmesi ve arınmış olarak kalmak için, o dinin bazı mensupları bir yolunu bularak dünyadan uzaklaşmışlardır. Hıristiyanlıkta ruhban sınıfının ve İslamiyet'te bazı mutasavvıfların yöntem ve amacı bu idi. Ruhbanca itizal, her ne kadar, dinin akide kısmı tarafından şart koşulma(mış)sa da, farklı inançlara sahip olmakla birlikte Budist, Hıristiyan, Müslüman ve başka inanç mensuplarının bu zühdi itizal yoluna meylettikleri görülmektedir. Bazı tasavvufî metinlerde üzerinde çok durulmasına ve ruhi bir derinlik verilmiş olmasına rağmen, dünyadan çekilmek veya çekilmemekle din inanç boyutundan bir şey kaybetmez. Hiç kimsenin bu itizalî hayat tarzından genel bir prensip (t) üretmesi imkansızdır. Ancak farklı dinlerdeki mistiklerin yaşadıkları manevî tecrübelerin şaşırtıcı derecede benzerlik göstermesi dikkat çekicidir.⁸⁸ Meditasyonun/rabitanın içeriği ne olursa olsun, dinde kurtuluş öncelikle ferdi bir durumdur. Pavlus'a göre; "*her birimiz kendisi hakkında Allah'a hesabını verecektir*".⁸⁹ Kur'an'a göre de, Allah'ın huzurunda; "*Baba oğlundan dolayı, oğul da babasından dolayı bir şeyle cezalandırılmaz*".⁹⁰ Ancak din, kendisi için kurtuluşu gerçekleştiren kişinin, bu yolu başkalarına öğretmesi gerektiğini salık verir. Ahd-i Cedid, ahlak öğreticilerinin ahlaklarıyla başkalarına güzel örnek olmaları üzerinde önemle durmuştur. Bununla ilgili olarak İsa şöyle demişti: "*Niçin kardeşinin gözündeki çöpü görürsün de, kendi gözündeki mertegi seçmezsin? Yahut nasıl kardeşine: Bırak gözündeki çöpü çıkarayım, dersin? İşte, mertek senin gözünde! Ey ikiyüzlü, önce kendi gözünden mertegi çıkar; o vakit çöpü kardeşinin gözünden çıkarmak için iyi görürsün*".⁹¹ Bu anlamda, zina eden bir kadını Musa şeriatine göre recm etmek

85 Sa'b, *el-Edyanü'l-Hayye*, 206.

86 Bkz. John M. Koller, *El-Fikrû's-Şarlıyyi'l-Kadim*, Arapça'ya çev. Kamil Yusuf Hüseyin, Kuveyt 1995, 109-114.

87 Bkz. Momen, *The Phenomenon of Religion*, 131; Goring, *Dictionary of Beliefs and Religions*, 253-254; Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, 77.

88 Geniş bilgi için bkz. Erol Güngör, *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1984; Kemal Sayar, *Sufi Psikolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2000.

89 Romalılara Mektup, 14: 12.

90 Lokman, 33.

91 Matta, 7: 3-5.

isteyen Yazıcılar ve Ferisiler karşısında İsa'nın tutumununun hikayesi de mânidardır. Yahudilere demişti ki: “Sizden kim günahsız ise, kadına taşı önce o atsın”.⁹² Aziz Pavlus da şöyle diyor: “Başkasına öğreten, kendine öğretmez misin? Çalmamayı öğütleyen, kendin çalar mısın? Zina etmemeyi söyleyen, zina eder misin?”⁹³

Şüphesiz arınma, temizlik ve kurtuluşu kendi benliğinde en güzel şekilde gerçekleştirenler din kurucuları veya peygamberlerdir. İşte burada, adına ister nebi, ister resul, ister aziz veya efendi, ne denirse densin, din kurucusu seçkin bir ahlak öğreticisi olarak ortaya çıkmaktadır. Esasen bu şahsiyetlerin günahkâr olup olmadıkları çok ta önemli değildir. Çünkü onlar, aynı anda insanlara hem sözle, hem de davranışla öğretirler. Ayrıca din, müntesiplerine kurucuların örnek alınmasını da tavsiye etmektedir. Bununla birlikte, herhangi bir dini veya dinî ahlakı seçip seçmemekte bütün insanlar özgürdür. Dini seçen kişi ona bağlı olarak, sadece nominal veya yüzeysel olsa da, o dinin ahlak nizamını da seçmektedir. Söz konusu dinî ahlakın, kahramanların veya din adamlarının ahlakı olup olmaması önemli değildir. Burada önemsenmesi gereken durum, müminin özdeşleşmek istediği gerçeğin, en üstün örneği temsil etmesidir. Dindarâne hayat, o dinin çağrı sahipleri ve yorumcularına göre, mümkün olan en zengin, en mükemmel ve en güzel hayat olduğu kadar, kişinin uğruna çalışıp kahramanlar ve din adamları seviyesine yükselmesini sağlayacak daha zengin ve daha mükemmel başka bir hayat tarzı da görülmemektedir. Bu konuyla ilgili olarak Aziz Petrus şöyle der: “Sizi çağıran mukaddes olduğuna göre, siz de her hareketinizde mukaddes olun. Zira yazılmıştır. Mukaddes olacaksınız, çünkü ben mukaddesim”.⁹⁴

Kurucusu veya peygamberi olmayan dinlerde kurtarıcılık rolünü, daha sonra gelen öğreticiler üstlenirler. Mesela, Veda ve Upanişadlar'da birçok tanrıdan, mutlak hakikat olan Brahman'dan söz edilmesine rağmen, herhangi bir nebi veya resulden bahsedilmez. Bu yüzden zamanla Hinduizm'de, öğretici konumundakiler daha sonra kurucu konumuna yükseltilmiş ve böylece Hintliler, din adamlarına büyük bir kutsallık ve yücelik nazarıyla bakmaya başlamışlardır. Hayata geri dönüş kaçınılmaz olduğundan, salih amellerle kişinin elde edebileceği en büyük mükâfat, onlara göre insan tabakasının en yükseği olan din adamları veya Brahmanlar sınıfında tekrar dünyaya gelmektir. Daha sonraki dönemlerde Hinduizm'de 13. yüzyılda başlayıp 19. yüzyıla kadar devam eden bir rahipler sınıfı/katmanı oluşmuştu. Bunlar çivi yataklarda uyuyan, çıplak ayaklarıyla kızgın ateşler üzerinde yürüyen, boğazlarına kadar vücutlarını toprağa gömen, bedeni küçümseyen ayinler vasıtasıyla kurtuluş yolunda yüksek bir dereceye erişen mistiklerdi.⁹⁵ Hin-

92 Yuhanna, 8: 7.

93 Romalılara Mektup, 2: 21-22.

94 Petrusun Birinci Mektubu, 1: 15-16.

95 Bkz. Sa'b, *el-Edyanü'l-Hayye*, 32 vd., 210; Koller, *el-Fikrû's-Şarkıyyi'l-Kadim*, 53-58; Ali İhsan Yitik, *Hinduizm'de Din ve Din Anlayışı: Dharma Kavramı*, “Dinler Tarihi Araştırmaları II”, Ankara, 2000, 309-318; H.Rafsancani, C.Bahoner, S.Hüseyin Nasr,

duizm'de, resul kişiliğine en yakın olan dinî motife tarihî bir örnek, tanrı Krişna'nın kendisine mesajını ilettiği savaşçı Arjuna'dır.⁹⁶ Arjuna'nın konunun en ayırt edici yönü, onun ilahî emirlere boyun eğerek, içinde yaşadığı mutlak hakikate -yani Brahman'a- kendisini bağlayan ve kendisini maddî ve nefsanî her türlü vehimden kurtaran emre teslim olmasıdır. Bu şekilde, kendisinden sonra gelenlerin gözünde o, özlerini kurtarma yolunda kendileri için en üstün örnek olmuştur.⁹⁷

Caynizm'in kurucusu Mahavira ve Budizm'in kurucusu Gotama da benzer tecrübeyi yaşamıştır.⁹⁸ Mahavira 30 yaşındayken bütün elde ettiklerini bırakarak ve mütevazı bir hayat isteyerek dünyadan el etek çekmiştir. Müntesiplerinin yüceltmesi o seviyeye ulaştı ki, daha sonraki dönemlerde onun tanrısal bir kökten geldiğine dair rivayetler ortaya çıkmıştır. Bir kadının rahmine girmek için gökten indiğini söylemişlerdir. Eşini ve çocuğunu terk ettiği söylenen Gotama'nın başına da benzer şeyler gelmiştir. Şeytan onu yoldan çıkarmak için uğraşmasına rağmen, buna kesinlikle güç yetirememiştir. Bütün evrendeki sevgi ve şefkat onun aydınlanmasının bir yansımasıdır. Bir kişi aynen Buda'da olduğu gibi aydınlanmasını gerçekleştirmedikçe olgun bir Budist olamaz. Yani bu dünyaya tekrar dönüş bittiği zaman, o bizzat Buda olmuş olur.⁹⁹ Aynı şekilde, Çin ve Japon dinlerine baktığımızda, yaşayış tarzına birçok harikulade erdemler hamledilerek ve etrafına birçok semavî kişiler de katılarak, din kurucularının daha sonra tanrılaştırıldığını görmekteyiz. Taoizm'in kurucusu olarak kabul edilen Lao Tse zamanla yüceltilmiştir. Bağlılarının Konfüçyüs'e, *keşke göğün oğlu olsaydı* anlayışıyla baktığını ve özellikle Budizm Çin'e girdikten sonra Buda'nın da aynı kaderi paylaştığını, adına tapınakların yapılıp, heykellerinin dikildiğini görmekteyiz. Şintoizm'de de, Güneş tanrıçası Amaterasu'nun oğlu olarak saygı gören İmparator'a aynı özellikler atfedilmektedir. Bunun da ötesinde, Japon düşünlülerden Motoori, fitrattan gelen temiz yaratılışlarından dolayı Japonların, Konfüçyüs gibi yazılı ahlak kuralları koymaya gerek görmediklerini söylemektedir.¹⁰⁰

Benzer şekilde Zerdüşt de ailesini bırakarak dünyadan el etek çekmişti. İnzivası esnasında arşta melekler tarafından kuşatıldığını görmüş ve böylece manevî bir tecrübe yaşamıştı. Böylece onun ruhunda, daha önce hiç görmediği büyük bir ışık yaratılmış ve o an ilahî mesajı almıştı. Mesajını yaymaya karar verdiğinde, kötü ruhun veya şeytanın engelleme girişimiyle karşı karşıya kalmıştır. Ancak Zerdüşt, ulaştığı üstün erdem sayesinde şeytanın saptırmasına aldanmamış, mesajını yayma hususunda sabır göstermiş ve

İslam Öncesi Cahiliyye ve Günümüzde Din Gerçeği, çev. Hasan Çiftçi- Nimet Yıldırım, Erzurum, ?, 121.

96 Klostermaier, **A Concise Encyclopedia of Hinduism**, 26.

97 Bkz. Kim Knott, **Hinduizm'in ABC'si**, çev. Medet Yolal, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2000, 36.

98 Friedhelm Hardy, " *The Classical Religions of India*", **The World's Religions**, 588-589.

99 Bkz. İlhan Güngören, **Buda ve Öğretisi**, Yol Yayınları, İstanbul, 1981, 48 vd.

100 Bkz. Sa'b, **el-Edyanü'l- Hayye**, 99-100, 211.

öldükten sonra da tanrı derecesine yükseltilmiştir.¹⁰¹ Aynı minval üzere Musa da nefsinde en üstün erdemi gerçekleştirerek Tanrı ile kavmi arasında aracı olmuş, Tûr dağına çekildikten sonra bir arınma tecrübesi yaşamış, onda da, yakmayan bir ateş şeklinde ilahî nur tecelli etmiş, Tanrı'ya bazı sorular sormaya başlamış ve Tanrı da onunla konuşmuştu.¹⁰² Yahudiler putperestliğe düştükleri her dem, nefislerindeki altından buzağıyı parçalama-ya çalışan ve onları dosdoğru yola eriştirecek bir peygamber zuhur etmiştir. Bu şekilde Musa ve diğer peygamberler Yahudiler'in takip etmesi gereken en üstün örnekler olmuştur.¹⁰³

Hıristiyanlığa göre, dünyanın günahını kaldıran İsa'da, beşeri ve ilahi tabiat birleşmiştir. İsa insanlığın günahını üzerine almak suretiyle, onları günahın tahakkümünden kurtarmış ve ilk insanın yaratılışındaki günahsız haline kavuşturmuştur.¹⁰⁴ İsa, Ürdün Nehri'nde Vaftizci Yahya tarafından vaftiz edildikten sonra, ilahi mesajına başlamadan önce 30 yaşlarında iken, diğer birçok dinî mesaj sahiplerinde görüldüğü gibi çöle çekilerek oruç tutar, dua ve niyazda bulunur. Sonuçta, onun da şeytanla tecrübesi olmuş ve çölde kırk gün süren bir mücadele yaşamış¹⁰⁵ ve şeytanı mağlup etmişti. İsa, oruç ve vaftiz gibi uygulamaları, insanlara her şeyde güzel örnek olmak için yerine getirmiştir. Vaftiz, eski i(n)sanın gidip, yerine yenisinin gelmesi demektir.¹⁰⁶ Bu yüzden Hıristiyan ahlâkı; Mesih'e uymak, onun gibi temiz yaşamak, çekinmeden azap haçını taşımak ve haçın ardındaki ölümün, aslında diriliş olduğuna inanmaktan ibarettir.¹⁰⁷

Nihayet, Allah'ın en son nebisi ve resulü olarak seçtiği rahmet Peygamberi Hz. Muhammed'in fonksiyonu gelmektedir. Hz. Peygamber de nûr-u ilahiyi, başka bir deyişle huzur-u ilahide bulunmayı yaşamış, vahyi almaya başladığında içinde bir şüphe hissetmiş ve büyücülük yapan kâhinler gibi olmaktan irkilmiştir.¹⁰⁸ Hz. Muhammed de bir beşer olarak¹⁰⁹ diğer insanlar gibi günah işleme tabiatında idiye de, O hiçbir zaman büyük günah işleme-

101 Eliade, *A History of Religious Ideas*, I/305-307.

102 Bkz. Hayrullah Örs, *Musa ve Yahudilik*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966, 105 vd.

103 Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Yayıncılık, İstanbul, 2001, II/429-431.

104 Katar, *Hıristiyanlık, Yahudilik ve İslam'da Tövbe*, 83.

105 Momen, *The Phenomenon of Religion*, 275, 305.

106 Yuhanna, 3: 4-7.

107 Sa'b, *el-Edyanü'l-Hayye*, 212.

108 Martin Lings, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Nazife Şişman, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993, 66; İbn İshak'tan naklen M. Hamidullah, vahyin ilk evrelerinde Hz. Peygamber'in düşüncelerini şöyle yazmaktadır: "Tek başıma kaldığım zamanlar beni 'Ey Muhammed! Ey Muhammed!' diye çağıran bir ses işitiyorum; uyku halinde iken değil, tamamen uyanık bulunuyorken Semavi bir ışık görüyorum. Vallahi şu putlar ve kâhinler kadar hiçbir şeyden nefret etmedim. Acaba bende mi bir kâhin oldum? Sakın bana seslenen kimse bir şeytan olmasın?" (Bkz. Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul, 1993, I/82).

109 Peygamberlerin de birer beşer olduğuna dair ayette şöyle buyurulmaktadır: "Peygamberleri onlara dedi ki: "Evet biz de ancak sizin gibi bir beşeriz, fakat Allah kullarından dilediğine nimetini lütfeder ve Allah'ın izni olmadıkça size bir mucize ve delil getirmek bizim haddimiz değildir. Ve müminler artık Allah'a dayanıp güvenmelidir" (İbrahim, 11).

miştir.¹¹⁰ Bilakis, Allah'ın iradesiyle bütünleşmiş ve O'nun dile(di)ğini tam olarak yapmıştır.¹¹¹ Bu yüzden müminlerin uyması gereken bir numune-i imtisal olmuştur.¹¹² Kurtarıcı olan din önderlerine veya peygamberlere uymak, onlarla özdeşleşmeye çalışmak, kurtuluşa giden yolda inananlar için en geçerli metotlardan biridir. Bu anlamda, Muhiddin İbn Arabi, peygamberlerin sonuncusu Hz. Muhammed'i, en iyi temsil etme başarısını gösterdiğine inanarak, kendisini velilerin sonuncusu olarak görürken,¹¹³ Ahmed Yesevî de, çocukluğundan beri Peygamberin hiçbir sünnetine bağlılıktan geri kalmamış; bu yüzden Peygamberin bu fani dünyayı terk ettiği yaş olan altmış üç yaşına gelir gelmez tekkesinin yanında, yer altında bir hücre kazdırmıştır.¹¹⁴

Kurtuluşa Azizlerin ve Efsanelerin Rolü

Her dinin mensupları arasında şakirt, elçi veya sahabi olarak isimlendirilenlerin bulunduğu bir gerçektir. Hatta bunlardan bazıları din kurucusuyla çağdaş veya arkadaş olmamasına rağmen, insanlar içerisinde görülmektedir. Taoizm'de Çuang Tzu,¹¹⁵ Konfüçyanizm'de Mencius ve Hıristiyanlık'ta Pavlus gibi.¹¹⁶ Diğer yandan birçok dinde, din adamları ve evliyalar/azizler sınıfı da buluna gelmiştir. Bunlar resmî din anlayışından daha çok, halk dininin bir tezahürü olarak görülmektedir.¹¹⁷ Kategorik olarak bunlar müritler

110 İslam bilgilerini peygamberlerin günah işleyip işlemeyeceği konusunu ayrıntılı olarak tartışmışlardır. Konumuzla doğrudan ilgili olmadığı için bu konuya girmeyi gerekli görmüyoruz. Ancak alimler Peygamberimizle ilgili olarak genellikle; "Şimdi şunu bil ki, Allah'tan başka hiç bir ilah yoktur. Bil de günahına, inanan erkeklerle ve inanan kadınlara bağışlanma dile. Allah, dolaştığınız yeri de bilir, durduğunuz yeri de." (Muhammed, 19) ve "Allah, senin geçmiş ve gelecek kusurlarını bağışlasın, üzerindeki nimetini tamamlasın ve seni dosdoğru bir yola iletsin diye" (Fetih, 2) ayetleri üzerinde yorum yapmaktadırlar. İbn Hazm meşhur eserinde "Peygamberler Günah İşler mi?" başlığıyla bir bölüm açarak, meseleyi genişçe irdelemiştir. Daha geniş bilgi için bkz. İbn Hazm ez-Zahirî, **el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehval ve'n-Nihal**, Darü'l-Cil, Beyrut, 1996, IV/5-59.

111 Bkz. "Ey şanlı Peygamber, sana Rabbinden her indirilene tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan onun elçiliğini yerine getirmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Emin ol, Allah, kafirleri muratlarına erdirmeyecektir" (Maide, 67).

112 Bkz. "Yemin ederim ki, muhakkak ki size, Allah'a ve son güne ümit besleyip de Allah'ı çokça ananlar için Allah'ın Resulünde pek güzel bir örnek vardır!" (Ahzab, 21).

113 Bkz. Ahmed Avni Konuk, **Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi**, Haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Aydın, MÜİFY, İstanbul, 1994, I/213, 218.

114 Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, DİBY., Ankara, 1984, 37.

115 Taoizm'e yeni yorumlar getiren Çuang Tzu hakkında geniş bilgi için bkz. Toshihiko İzut-su, **Taoculuk'daki Anahtar Kavramlar**, çev. Ahmed Yüksel Özemre, Kakiüs Yayınları, İstanbul, 2001, 11 vd.

116 Bkz. Goring, **Dictionary of Beliefs and Religions**, 334-335; Bazı araştırmacılara göre esasen Pavlus ikinci adam değil, Hıristiyanlık dininin kurucusudur. Bu konudaki tartışmalar için bkz. David Horrel, **An Introduction To The Study of Paul**, London, 2000; Şinasi Gündüz, **Pavlus, Hıristiyanlığın Mimarı**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2001.

117 Türk toplumundaki halk dini ve resmi din ayrımı ve bunun farklı yansımaları için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, **Türklük, Türkiye ve İslam**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, 52 vd.; Ünver Günay, Harun Güngör, Şaban Kuzgun, Huzeyfe Sayım, A. Vahap Taştan, **Kayseri ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri**, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 1996, 5, 11;

ve azizler olarak tasnif edilebilir. Her ne kadar mürit bu rolü kendisi için ve kendi iradesiyle seçiyorsa da, azizlik kesinlikle böyle bir rol değildir.¹¹⁸ Aziz kendisini bu şekilde tanı(mla)maz, o talip olmaz; tam tersine insanlar onu bu makama yükseltirler, yani ona talip olurlar. Olağanüstü rivayetlerden oluşan halk muhayyilesi işlediği sürece, aziz ve evliyalar da yaşamaya devam edecektir. Bundan dolayı, bazı dinlerde, en az ilk öğreticiler kadar saygı duyulan ve insanları harekete geçiren ve üstün örnek olarak kabul edilen çok sayıda velinin veya azizin ayrıntılı hayat hikayeleriyle karşılaşırız. Ancak bu harikulade olaylarla örülmüş rivayetlerin birçoğunun dine hizmet etmediği söylenmektedir. Tam tersine bunlar, halk tabakalarının daha kolay kabul ettiği, akıldan daha çok duygulara yakın, güzel ve harikulade hikayeler cinsinden efsanelerdir. Bu tarz hurafelerin(halk inanışları)ve bunun ayrılmaz bir parçası olan taassubun çoğu zaman, asıl dinin(kitabî din) yoluna engel olduğu da ileri sürülmektedir. Filhakika, efsanesi olmayan bir dinin varlığı henüz bilinmemektedir. O kadar ki, en rasyonel sistemlerin bile bazen hurafe veya efsanelerle iç içe olduğu, günümüzün modern dünyasında astrolojinin, falcılığın, büyücülüğün varlığını etkin bir şekilde devam ettirdiği görülmektedir.¹¹⁹

Dinleri kuşatan veya onlarla iç içe olan efsanelerin varlığını inkar etmek mümkün olmadığına göre, soru(n) şu olmalıdır: Niçin bazı inananlar bu azizlere/evliyaya sığınıyor, onlardan şefaet ve kurtuluş bekliyor, onların mezarlarını ziyaret ediyor, doğum ve ölümlerini yâd ediyor? İslam, Allah ile insan arasında bir aracı olması prensibini(ruhbanlık)reddettiğinden dolayı, evliyadan şefaet dileme anlayışını kabul etmemektedir. Bunun çok aşırı bir yorumu sonucu Vehhabiler, evliyanın makamlarını yıkmakla kalmadı, sahabilerin mezarlarını çağrıştıracak şeyleri de yok ettiler.¹²⁰ Buna rağmen birçok dinî mekanlarda evliya makamlarının bulunması, buraların ziyaret edilmesi gerçeği de engellenememektedir. Binlerce insan halen onlara saygı, sevgi ve umutla yönelmektedir. Çünkü felsefî sistemlerden farklı olarak, ister ilahî olsun, ister beşerî; dinler öncelikle insanın manevî dünyasına hitap etmektedirler. Azizlerden/evliyadan yardım dilenmesi, inananların imanlarının kuvvetli olmasından dolayı değil, evliya veya azizlerin, aynı anda hem Allah'a hem de insanlara daha yakın olduğunun düşünülmesindedir. Ayrıca, aziz veya evliya yeni konumundan önce, aynen diğer insanlar gibi idi, ancak evliya olmasına rağmen eski konumunu devam ettirdiği için o, halen bir insandır ve insanların halinden daha iyi anlamaktadır.¹²¹ Bundan dola-

118 Katolik Kilisesi'nin bazı din adamlarını törenle aziz/e olarak ilan ettiği bilinmektedir. Kili-seye göre aziz ve azizeler inanlıların umudunu desteklemekte, zor anlarda yenilenme kaynağı olmaktadır. Bkz. **Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri**, 214. Müslüman halk arasındaki "şeyh uçmaz mürit uçurur" tabiriyle de bu anlayış dile getirilmektedir.

119 Hikmet Tanyu, **İslam Dininin Düşmanları ve Allah'a İnananlar**, Burak Yayıncılık, İstanbul, 1989, 252 vd.

120 S. Hayri Bolay, **Felsefî Doktrinler Sözlüğü**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1981, 309.

121 Bkz. Sa'b, **el-Edyanü'l- Hayye**, 214.

yı insanlar onlarla daha kolay irtibata geçebilmekte, günahlardan arınmak ve kurtuluşa ermek için onlardan medet ummaktadır.

Sembol Kurtarıcılar

Dinlerde kutsal sayılanlar sadece aziz/evliyalar değildir. Tam tersine normalde aşan, harikulade olan veya harikulade olan bir şeyi sembolize eden her objenin kutsal kabul edilmesi mümkündür. Nitekim birçok dinde hayvan, bitki, taş, nehir, dağ, mağara, tapınak gibi cansız varlıklara; oruç, bayram, Tanrı'yı kutsama günü, haram aylar gibi kutsal zamanlara; ateş, su, içki, zeytinyağı, ekmeğe gibi kutsal maddelere; ikonlar, resimler, şairler, ilahiler gibi kutsal sanatlarla ve en sonunda da, ilahi vahyi belgeleyen kutsal kitaplara rastlanmaktadır. Hintlilere göre Ganj nehri bir Hac ve temizlenme yeridir. Gotama'nın altında aydınlanmaya eriştiği Bo ağacı, Hz. Muhammed'in vahyi almaya başladığı Mekke şehri ve kabrinin bulunduğu Medine, müslümanların oruç tuttıkları ramazan ayı, Hz. İsa'nın doğduğu yer olan Beytlehem veya haça gerilip geri dirildiği yer olan Kudüs, Zerdüştlerin tapınaklarında yaktukları ateş, Sihlerin neredeyse bir tanrı mesabesinde saygı duydukları Adi Grant kitabı, yukarıda ifade edilen kutsallara birer örnek olup, bütün bunlar temizlenme ve teberrük için ihtiram görürler.¹²² İnsanların kutsal kabul ettiği şeyler kutsallıklarını bizatihi kendilerinden değil, tam tersine kutsalla, yani son tahlilde, Tanrı ile olan irtibatlarından alırlar. Acaba bütün dinlerde insanlar, bazı nesnelere niçin kutsal ediniyorlar? Bu soruya farklı cevaplar verilebilir. Ancak görülen ve dokunulan kutsal nesnenin, görünmeyen ve dokunulamayan kutsala ulaşmada, onunla diyaloga geçmede önemli bir vasıta olduğu öne çıkmaktadır. Kutsal nesne, gerçekte Kutsal varlığı biraz daha somutlaştırarak, insanî idrak ve duygumuza yak(ın)laştıran bir semboldür. Yani herhangi bir nesne kutsalı açığa çıkartırken, kendi olmaya son vermeksizin başka bir şey haline gelmektedir. Kutsal bir taş, taş olarak kalmaktadır, görünüşte hiçbir şey onu diğer taşlardan farklılaştırmamaktadır. Dolayısıyla, dinsel bir deneyimi olanlar için, evrenin tümü kutsalın tezahürü haline dönüşebilir.¹²³ Elbette burada her inananın, sembolün kendisi ile, sembolize ettiği asıl kutsalı birbirine karıştırması, yani dağ, taş veya ırmağı kutsalın yerine koyması tehlikesi daima mevcuttur. Bu durumda kutsalın aslı/özü ve manası unutulmuş olmaktadır. Nitekim Hıristiyanlık tarihinde bununla ilgili tartışmalar sonucunda, 787 yılında İznik konsili toplanmıştır.

122 Konuyla ilgili daha geniş bilgi için şu eserlere bakılabilir: Hikmet Tanyu, **Dinler Tarihi Araştırmaları**, AÜİFY., Ankara, 1973; Ş.Gündüz, Y.Ünal, E.Sarıoğlu, **Dinlerde Yükseliş Motifleri**, (Vadi Yayınları), Ankara, 1996; Mircea Eliade, **Kutsal ve Dindışı**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, (Gece Yayınları), Ankara, 1991; Mircea Eliade, **İmgeler Simgeler**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, (Gece Yayınları), Ankara, 1992; Eliade, **Patterns in Comparative Religion**; Ünver Günay, Harun Güngör, Şaban Kuzgun, Huzeyfe Sayım, A. Vahap Taştan, **Kayseri ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri**, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 1996; Geoffrey Parrinder, **el-Mu'tekedatü'd-Diniyye Led'e's-Şu'ub**, Arapça'ya çev. İmam Abdulfettah İmam, Mektebetü Medbülî, Kahire, 1996.

123 Eliade, **Kutsal ve Dindışı**, s. X.

Bizans İmparatorluğunda 725 yılında başlayan ve 842 yılına kadar süren, ikonlara saygı gösterme eğiliminde olanlarla, bu davranışın bir Hıristiyana yakışmayacağını savunarak karşı çıkanlar arasında mücadeleler yaşanmıştır. Tartışma uzun yıllar sürmüş ve çok sayıda ikonun parçalanmasına, tasvir taraftarı keşişlerin öldürülmesine sebep olmuştur. Sonuçta İznik konsili, duranın resme değil, resmin temsil ettiği kişiye hitap ettiği, gerçek ibadetin ise ancak Tanrı'ya olabileceği bilindiği sürece, resimlere gösterilen saygının yadigarlanmaması gerektiğine karar vermiştir.¹²⁴

Kendisinde, tanrısal olanla bağlantıya geç(İR)en bir öz bulunmadığı sürece, insanın ahlakî alanda kutsallığı gerçekleştirmesi, yani bir anlamda kurtuluşa ermesi oldukça zordur. Bu hedefi gerçekleştirmek için insan amelleriyle çaba gösterir. Budizm'e göre her Budist, aydınlanmayı gerçekleştirmeden önce, ahlakî olgunluğa erişebilecek öze sahiptir. Hıristiyanlıkta insan, insanî olduğu kadar ilahî bir öze de sahiptir. İslamiyet'e göre de insan yeryüzünde Allah'ın halifesidir, kurtuluşa ermek için kendisini ahlakî yönden geliştirmelidir. Kısacası bütün dinler ahlakî bir yüceliğe erişme ve günahattan kurtulma hedefini farklı şekillerde seslendirmişlerdir. İşte, dinlerin kendisinden söz ettikleri, odak olarak benimsedikleri ve çoğu kere sembollerle ifade etmeye çalıştıkları bu gerçek hakikat Tanrı'dır.¹²⁵ Adı ve fonksiyonu ne olursa olsun birçok dinde bulunan bu tek tanrı, inananlarına göre kendisinden ayrıldıkları ve tekrar kavuşmak için çaba gösterdikleri bir tanrıdır. Bu cümleden olarak, dinlerin birçoğunun üzerinde ittifak ettikleri diğer önemli bir olgu da, Tanrı'nın zatını veya doğasını tam olarak anlayamayacağımız, ancak O'nu, sadece tecrübelerimiz yoluyla edindiğimiz tecellileri yoluyla bilebileceğimiz konusudur. Bu tecelliler kendilerini semboller şeklinde gösterir ki, sembollerin fonksiyonu Tanrı hakkında bildiklerimizi gizlemek değil, gizli olan şeyleri ortaya çıkarmaktır.¹²⁶

Sonuç ve Değerlendirme

Buraya kadar üzerinde durmaya çalıştığımız aslı günah, kurtuluş, şer, ayinler, salih amel, meditasyon, kutsallık, azizlik ve dinî tecrübe gibi konular sadece bir dinden diğerine değil, aynı din içerisinde bile farklı yansımalar, değişik boyut ve buutlar göstermektedir. Bir çok din ve mezhepte ihtilaflar bulunsa da bunlar bazen şekli ihtilaflar olarak öne çıkmakta ve dinlerdeki peygamber, öğretici, kutsal kitap ve mezhep isimlerinin farklı oluşu, geçmişte olduğu gibi günümüzde de fertler, milletler ve medeniyetler arasında bir mücadeleye sebep olmaktadır. Esasen bütün dinler savaşa karşı olduklarını, barışı ikame etmek istediklerini de ilan etmektedirler. Buna rağmen barış uğruna ve Tanrı adına savaşlar tarih boyunca engellenemediği gibi, bu tehlike günümüzde de tam olarak yok olmuş değildir.¹²⁷ Öyleyse, günümüzde

124 Ali İsra Güngör, **Vatikan Misyon ve Diyalog**, Alperen Yayınları, Ankara, 2002, 38.

125 Momen, **The Phenomenon of Religion**, 205.

126 Sa'b, **el-Edyanü'l-Hayye**, 220.

127 Naim Ateek, **What the Bible Teaches About Peace**, Inter-Faith Quarterly, 26 June-26 September, Jordan, 1996, 8-13.

insanların günden uzak, kendilerini mutlu ve kurtuluşa ermiş olarak yaşayabildikleri bir dünya nasıl sağlanır? Böyle bir dünyanın gerçekleştirilmesinde din(ler)in söyleyeceği bir sözü olmalı. Bunun için, geçmişte olduğu gibi, dinlerdeki benzer tarafları alarak ortak bir dinin teşkilini önerenler de bulunmaktadır.¹²⁸ Dinler ve mezhepler arasında bir anlayış birliği sağlamak her zaman ve mekanda gerçekten zaruridir. Ancak bu, zorla veya bir başka dini tamamen imha ederek olmaz. Esasen insanların çoğu, dinlerini bilinçli olarak kendileri seçmezler, bilakis belli bir coğrafya, aile, toplum veya medeniyetin içinde doğmaları dolayısıyla kendilerini o dinde bulurlar. Bazı kişiler dinlerini bazı nedenlerden dolayı veya başka bir dinin kendi ihtiyaçlarına, sahip oldukları dinden daha çok cevap verdiğiğine inandıkları zaman değiştirebilirler. Ancak bu gerçekten oran olarak çok ender durumlarda görülen bir olgudur.¹²⁹ Esasen arzulanan şey, kimsenin kendi dinini değiştirmeksizin başkalarını olduğu gibi, dinleri üzere kabul etmesidir. Bizim kanaatimize göre bunu sağlayacak olanlar öncelikle, her dinin içerisinde bulunan ve diğer dinleri iyi bilen, anlayan ve insanlara anlatan, dinler tarihçileri, din fenomenologları veya din bilginleridir.¹³⁰ Bunlar bir dini diğerine üstün tutmadan, kötülemeden, başkalarını kınamadan insanların tek bir insanî kökenden geldiğini ve tek bir insanî kaynağa ulaşmayı gerçekleştirmeleri gerektiğini tarafsızlık ilkesine bağlı kalarak hatırlatırlar.¹³¹ Hangi dine mensup olursa olsun, bu bilginlerin ilk öğretecekleri şey, peygamber ve din kurucularının tebliğlerinin, insanların sözde veya şekilde Yahudi, Hıristiyan, Budist veya Müslüman olmalarına değil, onların kurtuluşa ermelerini sağlamaya yönelik olduğudur. Dinin özü insanlıktır. İlahî dinlere göre insan Tanrı'nın suretinde yaratılmış,¹³² günah onu Tanrı'dan uzaklaştırmış ve kurtu-

128 Geçmişte olduğu gibi günümüzde de dinleri birleştirme çabası içerisinde olan bazı dinimsi mezhep hareketleri bulunmaktadır. Bahaîlik buna bir örnek olarak gösterilebilir. Ancak bunlar politik, ekonomik ve sosyo-kültürel etkilerden dolayı ortaya çıkmış olan senkretik ve ilahi kaynaklı olmayan hareketlerdir. (Bkz. Tümer-Küçük, **Dinler Tarihi**, 375 vd.). Üniversiteler, havaalanları vb. mekanlarda Sinagog, Kilise ve Cami'nin yanyana bulunmasını, Tevrat, İncil ve Kur'an'ın aynı kapak altında basılıp yayınlanmasını, üç ilahi dinin birleştirilmesini isteyen ve bu amaçla konferans, seminer ve sempozyumlar düzenleyen bir hareketin var olduğu; buna karşı bazı önlemlerin alınması gerektiği vurgulanmaktadır. (Bkz. **Halkın Katı'da- Da'veti ila Vahdeti'l- Edyan**, el-Beyan Magazine, Sayı: 120, London, 1997, 26-31).

129 Bkz. Michel, **Hıristiyan Tanrı Bilimine Giriş**, 5.

130 Mircea Eliade, **Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu**, çev. Mehmet Aydın, Konya, 1995, 2, 9.

131 Üç ilahi dine göre insanlık bir menşeden gelmektedir. Yahudilik'te görülen 'seçilmiş kavim' anlayışı daha sonra gelişmiş olup, Tekvin ve Çıkış bölümlerinde insanlığın bir olduğuna dair ifadeler yer almaktadır. Hıristiyanlığa göre ise, İsa bütün insanları kurtarmakla görevlidir. Nitekim Pavlus bunu şöyle açıklamaktadır: "*Bunun için, nasıl günah bir adam vasıtası ile ve ölüm de günah vasıtası ile dünyaya girdiyse, böylece ölüm de bütün insanlara geçti; çünkü hepsi günah işlediler*" (Romahlara Mektup, 5: 12). İslam dinine göre bütün insanlar tek bir anne ve babadan türeyerek çoğalmışlardır (bkz. Nisa, 1; Zümer, 6; Araf, 189) ve haksız yere bir insanı öldüren bütün insanları öldürmüş sayılır (bkz. Maide 32).

132 "Ve Allah insanı kendi suretinde yarattı, onu Allah'ın su. etinde yarattı" (Tekvin, 1:27). Yahudi Kutsal Kitabı'nda geçen bu anlayışı Hıristiyanlarda aynen kabul etmektedirler. Buna göre

luşla da bidayetteki bu ilahi birlik(telik) tekrar sağlanacaktır. Öte yandan, şirk veya putperestlik sadece güneşe, aya, göğe veya suya tanrısal sıfatlar vermek değildir, o aynı zamanda kişinin kendisini ilahlaştırması anlamına da gelir. İnsan kendi kendine yeterli olduğu zehabına kapıldığı an en büyük düşüşü yaşar ve sonuçta kendi görüş ve heveslerini diğer insanlara zorla kabul ettirmeye kalkışır. Dinler bu durumu var oluşta önemli bir tehlike olarak algılamış ve insanları buna karşı uyarılmışlardır.

Bu çalışmamızı bir öneri veya temenni ile bitirmek istiyoruz. İnananların kurtuluşa ulaşmalarının kolaylaştırılması için, modern dünyada dünyevî yöneticilerin, dinin önemi konusundaki rollerinin çok büyük olduğu görülmektedir. Bu önem, onların bir dine inanmaları, inandıkları dini dikte ettirmeleri veya herhangi bir dini devletin resmî dini olarak kabul etmeleri anlamına gelmemektedir. Onlardan beklenen, tarihte bazı filozofların da önerdikleri gibi, *filozof yönetici* özelliğini sergilemeleridir. Onlar, dinlerde bulunan erdemlerle ve güzelliklerle, bütün yurttaşlarının eşit şekilde karşılaşmasını sağlamakla bunu gerçekleştirebilir ve *filozof yönetici* vasfını kazanabilirler.

---

gözle görülür yaratıklar arasında yalnızca insan, Yaradan'ı tanımak ve sevmek yeteneğine sahiptir. Tanrı suretinde olduğu için bireyin kişi onuru da vardır. (Bkz. **Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri**, 99). İslam geleneğinde; "Allah Adem'i kendi suretinde yarattı" şeklindeki bir hadisin mutasavvıflar arasında yaygın olarak kullanıldığı, üzerinde çok zengin yorumların yapıldığı da bilinmektedir. (Bkz. Konuk, **Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi**, 1/125, 169; Süleyman Ateş, **Sülemi ve Tasavvufi Tefsiri**, İstanbul, 1969, 216; Sadreddin Konevi, **Tasavvufi Yorumlarıyla Kırk Hadis**, çev. Harun Ünal, İstanbul, 1984, 41-42.

